

Om reciprocitet och om att vara i världen

Metodologiska aspekter på konstnärlig forskning

Mika Hannula

Vad menar man med reciprocitet, eller ömsesidighet, i relationen mellan två eller flera parter eller deltagare? Vad händer när synpunkter från två eller flera personer eller grupper kolliderar och råkar i konflikt, samtidigt som dessa människor eller parter för en tid måste eller vill vara på en viss plats där de kommer att mötas? Hur ser de etiska förutsättningarna för ett sådant möte ut? Ett möte där båda deltar frivilligt. Men där ingen av de inblandade nödvändigtvis är klar över, eller kan föreställa sig, den mening och glädje som kan komma ur detta, som kan utvecklas till en process som vi kan kalla för det tredje rummet? Ett möte av ett sådant slag pågår ständigt i den konstnärliga forskningsprocessen, och som har att göra med en samexistens av olika erfarenheter av samma eller liknande företeelser som samtidigt kommer att påverka en själv och dessa företeelser sinsemellan. Detta betyder det tredje rummet som resultat av förhandlingar och kompromisser, om att vara tillsammans; ett rum som de inblandade parterna skapar i ömsesidighet, och som tillhör dem båda under ett kort ögonblick (se Hannula, 2001).

I den här essän ska jag koncentrera mig på två grundläggande teman: erfarenheten och mötet. Syftet är att lyfta upp de antaganden som ingår i allt gemensamt handlande på en mer abstrakt etisk nivå – även om den praktiska ryggraden här är själva arbetet med den konstnärliga forskningens krav, problem och utmaningar. Med andra ord vill jag försöka formulera de utmaningar och möjligheter som ständigt är med i leken – oberoende av vilket det kollaborativa projektet och de motstridiga världsbilderna är – och behandla dem öppet och explicit. Att lyfta fram de underliggande antagandena är inte något självändamål, även om det ibland kan förefalla så. Syftet är att få fram en ram för de handlingar som pågår inom denna ömsesidighet, för att på så sätt bidra till att grunda dem i vars och ens självreflektion, i en ömsesidig och fruktbar jämförelse, och på så sätt öka meningsfullheten, precisionen, skärpan eller glädjen i vad var och en av oss sysslar med.

Erfarenheten

Från en etisk ståndpunkt är inga möten någonsin fullständiga. Mötet aktualiseras aldrig som något perfektivt, utan alltid som något ofullständigt. Detta är emellertid inget problem, utan gör det möjligt att skapa och att gå i sicksack, att vara i världen, att vara tillsammans, och det i en situation där allt vi någonsin kan åstadkomma är att steg för steg röra oss fram mot någonting. Och det som vi rör oss mot är ett ytterligt svårt och krävande mål: ömsesidig respekt och acceptans.

Låt mig nu säga någonting mer precist om begreppet erfarenhet. Om det nu är så att vårt mål är ömsesidighet och acceptans, så ger detta upphov till högst substantiella svårigheter när vi ska betrakta vår egen erfarenhet. Låt oss betrakta ett möte som för snabbhetens skull bara består av två parter. Vi har A och vi har B. Huruvida de känner till varandra i förväg spelar ingen roll; den grundläggande strukturen blir ändå kvar – det är här bara en fråga om gradskillnad, om varierande doser av anekdoter. Mer avgörande är huruvida de kan sägas dela en viss gemensam uppsättning erfarenheter och intressefokusering – till exempel ett yrkesmässigt intresse för att ta sig tillräcklig tid och energi för att fokusera vad konstnärlig forskning är för slags aktivitet, men också vad konstnärlig forskning skulle kunna vara och vad det skulle kunna bli.

Vilka detaljerna nu än är har vi en situation där A och B möter varandra. Två individuella erfarenheter av samma sak är närvarande i detta möte. Å ena sidan är det mötet som är samma sak. Och å andra sidan finns nu två versioner av samma sak. Till exempel: vad A och B tycker om samtidskonst eller kvalitativ forskning; vad de själva gör med den; vad de själva tycker om: och vilken del av samtidskonstdiskursen eller den kvalitativa forskningsdiskursen de själva anser sig tillhöra, utan att glömma bort hur dessa värdebetingade och starkt tolkade versioner relaterar till varandra och behandla den andra som den är och som den förefaller vara. För att undvika förvirring: vad jag talar om är min idé om ett begreppet samtidskonst eller kvalitativ forskning, ett begrepp som till sin natur är mångfaldigt, polygenetiskt och polyrytmiskt. Detta begrepp är alltså inte ett enda, utan många, och det är därför det alltid blir så omdiskuterat. Icke desto mindre är det en förenande ram, som erbjuder några fasta punkter och utgångspunkter för spelet om skillnad och likhet.

Vad det handlar om är erfarenheten och respekten för erfarenhetens unika karaktär. Betraktat ur etisk synpunkt leder ett sammanträffande till ett verkligt möte endast då båda parter accepterar att bådars erfarenheter av samma sak är jämbördiga ifråga om sina utgångspunkter, och att de på motsvarande sätt

måste behandlas: såsom varande jämbördiga.

Etisk erfarenhet förutsätter således en jämbördighet mellan olika erfarenheter. Detta är inte ett lika exakt kalibrerat tillstånd som det att ha samma värde, eftersom jämbördigheten framför allt refererar till själva ansatsen att ge dem båda samma möjlighet att närvara och ta plats med sin närvaro. Att ha samma värde förutsätter dessutom att erfarenheterna är alldeles lika ifråga om värde, och i sista hand, också mätbara med samma mått. Jämbördigheten däremot, handlar om ett försök att motverka en likhet som tenderar mot konvergens.

Men än en gång, varför jämbördighet och inte samma värde? För det första: det inneboende värdet i erfarenheterna är någonting sekundärt i ett möte. En erfarenhet är helt enkelt en erfarenhet och har ett egenvärde. Den måste tas på allvar för sin egen skull. För det andra förutsätter en erfarenhetsbaserad kritisk demokrati (som är självkritisk, beredd att möta konflikter, ifrågasätter konsensus och betonar olikhet och en tillåtande hållning) att A:s och B:s erfarenhet när allt kommer omkring inte är översättliga, utan snarare inkommensurabla, även om de inte är radikalt inkommensurabla (se Valdén, L, 2003). Men detta betyder inte att kommunikation och reciprocitet mellan A och B är så tilltrasslade att de är fullständigt omöjliga. Det är alltid svårt att överföra budskap och att tolka dem, men det betyder inte att budskapen är obegripliga och ogenomträngliga. Vi ska senare återkomma till det inkommensurabla, den erfarenhetsbaserade kritiska demokratin och översättbarheten.

Men dessförinnan: vilka är konsekvenserna av ett enstaka, unikt exempel på erfarenhet? A och B har upplevt samma eller liknande ting, men deras erfarenheter skiljer sig åt. Denna skillnad är rotad i deras bakgrunder, värderingar och världsbilder – men också i mer slumpartade faktorer som ett ögonblickligt väckt eller släckt intresse, trötthet eller omgivande luftfuktighet. De är intresserade av och arbetar inom samma fält (låt oss säga: konstnärlig forskning som erfarenhetsprojekt), men deras bakgrunder och nuvarande perceptioner av fältet är ohjälpligt olika. Och ändå är de ingalunda varandras motsatser. Detta är en fråga om de avgörande nyanserna i den process som för båda parter tillbaka till deras individuella erfarenhetsramar. Och det är en erfarenhet som kan jämföras och som kommer att jämföras, men som aldrig kan positioneras eller översättas i sin helhet så att den kan bli likadan som en annan erfarenhet.

Jag vill hävda att ett etiskt samarbete mellan två parter startar empatiskt, om det alls startar, med utgångspunkt denna inte särskilt solida, men ändå nödvändiga grundval. Båda säger de att deras erfarenheter skiljer sig åt, men att de ändå är meningsfulla och beaktansvärda. Resultatet av detta blir ett ytterst betydelsefullt diagonalt steg. A och B kan ge sig av i samma riktning där de kommer att försöka hitta ämnen och hållningar som förenar dem och som de har gemensamma åsikter om. Men de kan också var och en röra sig i en egen riktning och ändå skänka varandra den tid som är nödvändig för att redogöra för den egna erfarenheten, dess betydelse och innehåll.

Vi kan anta att detta att röra sig inom ramen för ett möte innebär ett ständigt pendlande mellan dessa två, skenbara motsatser. Under alla omständigheter är ett samtidigt lyssnande efter och mottagande av intryck nödvändiga. En närvaro som skapar öppning istället för slutenhet. Dvs. sökandet efter en kontakt som äger rum både på djupet och på bredden, från det allmänna till det individuella och vice versa. Det gäller här att situera varje erfarenhet, som görs såväl i relation till den egna bakgrunden och historien som i relation till händelser och diskussioner i samtidskonsten. Detta mål kan sammanfattas

med den dubbla principen i hermeneutiken. Först måste vi ge den andre en chans att berätta sin egen historia med sina egna ord och på ett subjektivt sätt. Först måste vi lyssna, och därefter måste vi relatera vad vi har hört till vår egen bakgrund, erfarenhet och till våra egna synpunkter.

Men vilken roll spelar, i denna ständiga omformning av mötet, den särskilda grad av irreversibilitet som kännetecknar en individs erfarenheter; den ständiga översättningsvårighet och den term vi redan nämnt: inkommensurabiliteten? Det faktum att det alltid finns en språklig gräns mellan de erfarenheter som kommuniceras och de erfarenheter som faktiskt förstås (och detta är helt enkelt en fråga om de olika språk som används och sätten de används på) innebär inte i sig någon fullständig inkommensurabilitet. En ”inkommensurabilitet i praktiken”, men inte någon ”radikal inkommensurabilitet”, innebär att en erfarenhet är individuell och måste behandlas som något individuellt. För att uttrycka det annorlunda: detta förhindrar att en erfarenhet får försteg framför en annan eller banaliseras, och samtidigt visar det och påminner oss om att erfarenheter är ömsesidigt relaterade till varandra. Frågan om översättning är ytterst ett ”pseudoproblem”. Var och en av oss som mer eller mindre slarvigt har lärt oss att stava till främmande ord vet att översättning inte är repetition utan interpretation. En interpretation som måste situeras och rättfärdigas. Erfarenheter går aldrig att översätta helt och hållet, men det är av avgörande betydelse att vi a) finner någon som kan lyssna till erfarenheten och b) försöker artikulera erfarenheten så att den kan bli begriplig och möjlig att närma sig. Alltså är den inte vänd inåt, utan söker finna vägar att vara i världen, att vara i ömsesidighet. I en kommunikativ relation.

Slutligen är erfarenhet mer specifikt en fråga om det som händer när skillnad talar till skillnad, som i sin tur kommunicerar med skillnad. Om vi följer Irit Rogoffs (2000) resonemang här så får detta inte vara fråga om någon narcissistisk klagan eller något slags litania ord för ord om de problem som var och en har med sin särskilda lokala situation, utan om något annat. Om någonting som jag skulle vilja kalla ett möte. Detta inbegriper en reciprocitet där skillnaderna kommer att tala och trängas med varandra, klappa varandra på axeln, viska och retas, och absolut inte uppnå synergi eller fullständig ömsesidig förståelse, utan där målet med John Rawls ord är *reasonable disagreements* (Rawls, 1993).

Mötet

Mötet är en väg som leder någonstans. Och vägen leder längre och djupare in i en reciprocitet, om och när båda parter förmår anta mötets utmaningar. Dessa utmaningar utgår från erfarenhetens unika karaktär, som beskrevs ovan. Men det vore ytterligt felaktigt att tro att utmaningarna slutar här – eller att de skulle bli mer lätthanterliga.

Ytterligare svårigheter härrör från mötets sätt att framstå som exempel på erfarenhetshändelse i meningen att det inte går att upprepa. A och B är bägge unika händelser. Dessutom förutsätter ett möte att båda parter är redo att inträda i en självkritisk och självreflekterande relation till varandra. Detta betyder att, innan någonting händer mellan A och B så finns emellertid dem emellan en outtalad ömsesidig överenskommelse om att båda parter är beredda att ta en risk. De vill röra sig i riktning mot ett möte, vilket kräver att de båda tar sig tid att gå igenom och nagelfara sina egna utgångspunkter och föreställningar. Detta är inte en fråga om att förneka sin bakgrund, utan om att skapa en konstruktivt kritisk relation till den.

A och B är redo. De är redo att diskutera (till exempel vad konstnärlig forskning betyder för dem och varför), att jämföra sina erfarenheter och förma dem i detta möte och i det delade rum som uppstår under mötet – det rum som jag kallar för det tredje rummet. Det tillhör inte någon av dem – men för detta ögonblick tillhör det dem båda samtidigt. De uppfattar saken så att det är beredda att med små, prövande steg undersöka sätt och förutsättningar att vara tillsammans. De har tillfälle och makt att forma verkligheten. Den verklighet som uppstår specifikt där och då dem emellan.

Men vilka krav och utmaningar kommer vi att möta utmed vägen mot det tredje rummet? Frågan här gäller skillnad och annorlundahet: ett finlir och en förhandling omringade av synnerligen farliga landminor. Kanske det helt avgörande problemet här i själva verket är lättheten i mötet och den där förhandlingen. En lätthet som skulle kunna kallas Benetton-syndromet, eller dilemman med produktifiering och instrumentalisering. Problemet blir som värst då det av ett eller annat skäl saknas vilja eller förmåga att ta mötets krav och konsekvenser på allvar. För att citera en företrädare för postkolonial kritisk teori, Paul Gilroy: Skillnad bildas och situeras inte tillräckligt politiskt i verkligheten. Detta betyder helt enkelt att vi kan åsidosätta skillnad och annorlundahet om vi vill. Deras närvaro är inte så störande. De går att räkna, styra och avlägsna. De kan köpas, säljas och utbytas. Och detta gäller alla handlingar som radikalt förnekar det unika i en kritisk demokrati och det etiska innehållet i ett möte.

Ett möte kräver sålunda tonvis av glädje och sorg, lervälling och gummi-flottar. Ett möte i en vardaglig situation är en alltid lika svår och hotfull händelse då vi måste ge upp någonting om vi vill uppnå och åstadkomma någonting. Det är ett tagande och ett givande, undanfösningar och inbjudningar. Det är fram och tillbaka, misslyckanden och långsamheter då innebörder och statusnivåer ifrågasätts. Detta är inte politik, snarare är det så att tillräckligt mycket uppmärksamhet på skillnader innebär en politisering av skillnader. Skillnaderna hålls fram och undersöks konstruktivt och kritiskt. Detta är ett möte utan hets, men ett möte som inte för dig någon vart. Du blir ställd. Mitt i det trassliga och klibbiga vardagslivet, som när det kläs av sina förutfattade meningar ger oss insikten att kanske detta möte med den andre och med det annorlunda är aningen svårare än att lyssna till exotisk musik och sedan hänga i en cool bar.

Jag upprepar frågan: vad händer i ett möte? Jag hävdar att ett möte alltid primärt är ett möte inuti var och en. Det är en förhandling mellan de motstridiga behov och begär som kommer längst inifrån, som vi ständigt formar till det som vi är, till det som vi kommer ifrån och till det som vi förmodligen skulle vilja förflytta oss till. Först därefter kommer den omedelbara omgivningen, och därefter den andre, skillnaden och främlingen – under förutsättning att de tidigare nivåerna i tur och ordning bemöts med konsekvens, ärlighet och meningsfullhet. Nivåerna i mötet kan presenteras på följande sätt:

- 1) själv – själv
- 2) själv – den omedelbara omgivningen
- 3) själv – skillnad, annorlundahet

En av konsekvenserna av den relativt radikala steg-för-steg-karaktären i ett möte är att det inte finns någon genväg till ett möte med, eller tillräcklig politisering, av det andra. Detta är en mycket utdragen process som börjar i det allra mest bekanta. Det börjar med en inre dialog och en kamp inuti individen. Det börjar med att var och en av oss på sitt personliga sätt lär sig acceptera sin inre mot-

sägelsefullhet och samtidigt lär sig betrakta den på ett meningsfullt sätt. Detta är en fråga om livspolitik. Om en process som förblir en ömtålig men alltid långsamt växande berättelse – en berättelse om relationen mellan självet och dess omgivningar.

Slutligen

Nu kan vi med lätt hjärta fråga oss: vad i all sin dar har allt detta högtflygande abstrakta debatterande och översättande att göra med att delta i processer inom samtidskonsten, av att forma hållningar inom den konstnärliga forskningens relativt nya fält? Och vad har det med metodologiska experiment att göra, och med kvalitativa, inte kvantitativa, attityder och fokus i forskningen?

Vi behöver ett enkelt sätt att uttrycka detta, och det finns ett sådant. Erfarenheten fokuserar på själva kärnan i det vi talar om när vi talar om kärlek och hat, tider och scheman, konst och forskning. Detta betyder: Att erfara samtidskonst och konstnärlig forskning som en ständigt pågående relation av givande och tagande, och inte att förglömma, att kommunicera denna erfarenhet till dem som vill köpa, låna och stjäla den behövliga tiden och reflektiva öppenheten och energin för den. Här i denna kommunikation äger ett möte rum mellan en stor mängd skilda världsåskådningar. I mellanrummen, i rörelsen och i en mobil tillvaro som är exponerad, men inte underdånig. Dess gemensamma nämnare, detta vaga område som så glatt och vänligt låter oss vistas inne i sig, kallas samtidskonst och visuell kultur. Allt beror egentligen på hur var och en av oss betar oss när vi ställs inför följande olösliga uppgift i fem nivåer:

- 1) Hur situerar du dig själv som del av diskussionen inom samtidskonsten?
- 2) Hur situerar du dig själv i förhållande till och inom kvalitativ experimentell forskning?
- 3) Hur situerar du dig själv som del av din egen personliga bakgrund och dina värderingar?
- 4) Hur kan du samtidigt artikulera och kommunicera punkterna 1, 2 och 3 till sådana personer som är beredda att lyssna?
- 5) Hur kan du själv lyssna, stanna till och ge den andre en chans?

Detta är en komplex konstruktion där de fem nivåerna griper in i varandra. Blotta svårighetsgraden framkallar yrsel. Den är som ett frestande tio meter högt hopptorn. Vi inser omedelbart att färden från trampolinkanten ner i det väntande vattnet inte går spikrakt. Vi kan inte ens vara säkra på att det finns vatten i bassängen. Vi har inga garantier, ingen visshet. Under oss kan det finnas en helvetiskt hungrig haj-familj, en gepardklubb som sitter i sammanträde eller en socialdemokratisk Muminpappa som tar emot oss med öppna armar om vi faller.

Men vi vet och vi är medvetna om att vad vi vill göra – ta del i en process som skapar hållningar och betydelser i samtidskonsten – kommer inte att medföra framsteg eller utveckling om vi inte vågar röra oss fram mot den där kanten, och om vi inte vågar ta det avgörande steget och hoppa, falla eller snava. Rakt framåt eller lite åt sidan, aktivt och adekvat. För att förenkla: vad som krävs är en förmåga att ta risken, ett steg i taget, att röra sig långsamt framåt och hoppa från det där hopptornet som kanske bara är tio centimeter högt och inte tio meter.

Litteratur:

Gilroy, Paul, *Between Camps. Nations, Cultures and the Allure of Race*, Penguin 2000.

Hannula, Mika, *Väärinymmärtäminen eetisenä lähtökohntana* ("Missförståndet såsom etisk princip"), Kuvataideakatemia, 2001.

Rawls, John, *Political realism*, Columbia University Press 1993.

Rogoff, Irit, *Terra Infirma*, Routledge, 2000

Vadén, Tere, *Kokemuksellinen demokratia ja tutkimuksen avoimuus ja kriittisyys*, ("Erfarenhetsdemokrati, öppenhet och kritisk forskning"), i Kohtamisia taiten ja tutkimisen maastoissa, utg. Juha Varto, Marjatta Saarnivaara och Heikki Tervahattu, Artefakta 13, Akatimi 2003.